

KAPITTEL 10

La oss sammen le! Om bruk av humor i presters forkynnelse ved gravferd

Bjarte Leer-Helgesen

Agder og Telemark bispedømme

Abstract: Is it appropriate for a priest to use humor in funeral services? And if so, how can they use humor in their sermons to comfort mourners and preach the Christian gospel? In this chapter I analyze 110 funeral sermons delivered by priests from the Church of Norway. The main finding is that priests use humor only minimally in their preaching, and those who do tend to employ humor when addressing difficult topics in their sermons, such as disease, life crises and conflicts. I claim that this is an example of tension-relief: humor makes it easier to address these difficult themes. The priests do not use sarcasm or irony in their preaching, but they do to tell humorous stories about the deceased and their relatives. These stories are interpreted as a harmless form of humor, and have most likely been conveyed by relatives in conversations with the priest prior to the funeral. As a theological argument I claim that humor can be interpreted as hope's last defense in the face of death and grieving, and that humorous preaching can produce hopeful and relation-oriented images of God.

Keywords: funerals, grieving, hope, tension relief, preaching

Preludium

Sortkleddede mennesker fyller langsomt rommet mens organisten spiller klassisk musikk. Du sjekker om mobilen er skrudd av mens sidekvinnen kveler et host. Det er en trykkende stemning som bare finnes i rom der ingen slapper av. Noen timer senere under minnesamværet skal dere le av gamle minner, le så tårene triller. Men nå først er det tid for alvor. Sorgens gravtunge alvor.

Sitering av dette kapitlet: Leer-Helgesen, B. (2019). La oss sammen le! Om bruk av humor i presters forkynnelse ved gravferd. I P. K. Botvar, A. K. Gresaker & O. Hovdelien (red.), *Ingen spøk: En studie av religion og humor* (s. 203–220). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.69.ch10>.

Lisens: CC BY 4.0

Introduksjon: Humor i krisesituasjoner

Finnes det grenser for hva en kan le av eller lage vitser om i forbindelse med religion? En slik grense kan tenkes å være pårørendes avskjed med en av sine nærmeste. I 2017 spurte KIFO, Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, nordmenn om hvilke temaer de mener at media ikke bør vitse om. Øverst på lista kom terroraksjonene 22. juli 2011, personer med nedsatt funksjonsevne og Holocaust. På fjerdeplass kom begravelser. Den samme undersøkelsen viser en relativt stor aksept i befolkningen for at det gjennom media vitses med Gud, Jesus, Muhammed og religiøse ledere, men altså ikke om begravelser.

En måte å tolke disse tallene på er at vegringen mot å vitse om begravelser handler om frykten for ikke å være respektfull overfor avdøde eller deres pårørende. En lignende form for vegring er funnet i behandlingen av overlevende etter traumatiserende hendelser. I behandlingen av disse personene hevder Jacqueline Garrick, som jobber for *the International Society for Traumatic Stress Studies*, at humor ofte er fraværende til tross for at humor etter hennes mening kan være en sentral del av de traumatisertes rehabiliteringsprosess (Garrick, 2006, s. 174).

Tema for kapittelet er bruken av humor i presters forkynnelse ved gravferd. Problemstillingen lyder: I hvilken grad og på hvilken måte benytter et utvalg prester i Den norske kirke humor i begravelsesandakter.¹ Undersøkelsen baserer seg på relevant humorteori i boka for øvrig, og innledningsvis refereres det i tillegg til noen teoretiske bidrag som belyser bruken av humor i ulike krisesituasjoner. Deretter gjennomføres en kvalitativ, tematisk innholdsanalyse av et utvalg begravelsestaler fra prester i Den norske kirke. Mot slutten av undersøkelsen analyseres disse talene i lys av relevant humorteori, klassisk riteteori samt enkelte teologiske bidrag. Jeg argumenterer i den sammenheng for at visse former for humor kan være et hensiktsmessig virkemiddel i begravelser.

¹ Ordene begravelsesandakt og andakt brukes synonymt og refererer til punkt 10 i Den norske kirkes ordning for gravferd (Den norske kirke, 2003). Med formuleringen «prestens forkynnelse» henvises det også til punkt 10 i liturgien, til forskjell fra punkt 6 (Minneord).

Noen teoretiske perspektiver

Det er mulig å hevde at humor primært er profane ytringer som står i motsetning til det hellige eller det religiøse. Den tsjekkisk-franske forfatteren Milan Kundera opererer med et slikt skarpt skille i *Les Testaments Trahis (Forrådde testamenter)*, der han tolker latteren og skjønnlitteraturen som profane størrelser som er en del av hva han fremstiller som vestlige samfunns løsrivelse fra religion: «Latteren er usynlig spredt i romanens luft (...) Religion og humor er nemlig uforenlige størrelser» (Kundera, 1994, s. 15). Kundera understreker videre at latterens grense går ved kirkedøra. Med denne forståelsen av skillet mellom det hellige og det profane vil bruk av humor på begravelsesdagen være passende under minnesamværet, men ikke i forbindelse med den kirkelige handlingen. Dette utgangspunktet kan således både benyttes til å argumentere imot bruken av humor i begravelser og til å forklare et mulig fravær av begravelseshumor.

En kan videre hevde at den humoren som fremstår som kynisk, vanskelig kan la seg kombinere med religiøs praksis. Mye humor har som mål å undergrave en autoritet, noe som kan forstås i motsetning til religiøs underkastelse eller ydmykhet. Til sist kan det påstås at det er en link mellom absurditeten, som er et sentralt element i ulike humor-sjangre (McGhee, 1979, s. 6) og en mer eksistensiell forståelse av tilværelsens meningsløshet.

På den annen side er det flere som argumenterer for humorens avgjørende betydning i møte med traumatiske hendelser, dødsfall og andre former for krise. I boka *Laughter in Hell: The Use of Humor During the Holocaust* (1991) viser Steve Lipman at overlevende etter Holocaust benyttet ulike former for svart humor og galgenhumor som en sentral overlevelsesstrategi. Det er således slående at det samme temaet som nordmenn plasserte på 3. plass på lista over hva media ikke skal spøke med, vitset ofrene om under den systematiske utryddelsen. Som jeg kommer tilbake til, er det et avgjørende poeng at det her var ofrene selv som «eide humoren». Også amerikanske veteraner etter Vietnam-krigen (Garrick, 2006, s. 170) og såpass ulike yrkesgrupper som polititjenestemenn som etterforsker drap og sykepleiere som jobber med døende pasienter, benytter humor som en avgjørende mestringsstrategi.

Bruk av humor som en ressurs i møte med ulike krisesituasjoner er omstridt. Garrick hevder, som vist ovenfor, at humor ofte er undervurdert eller ignorert i den terapeutiske prosessen, men at humor etter hennes mening er en ressurs som kan gi pasientene økt mulighet til å mestre situasjonen de befinner seg i. Humor kan motvirke eller være med å bearbeide stress, og visse typer humor kan skape en trygg og komfortabel atmosfære. Garrick hevder videre at en slik atmosfære kan åpne opp for mer konfliktfylte følelser eller minner (Garrick, 2006, s. 170).

Den amerikanske legen Daniel Tobin redegjør i *Peaceful Dying* (1999) for hvordan han benyttet humor i dialogen med døende pasienter som ønsket å bearbeide egen frykt:

[A]ddressing fears of dying and long-repressed emotions is a significant turning point in the dying process because it allows you to proceed from the early phases of fear and grasping toward healing and serenity. (Tobin, 1999, s. 52)

Tobin beskriver videre humor som et kraftfullt middel for å mildne og adressere pasientens bekymringer. Han får støtte av Melanie Booth-Butterfield mfl., som har studert 484 personer og deres sorg etter å ha mistet en av sine nærmeste. Booth-Butterfield konkluderer:

humor production is associated with greater coping efficacy, reduced incidence of negative physical and emotional symptoms, and, overall, aids individuals in functioning during grief (Booth-Butterfield mfl. 2014, s. 436).

En av grunnene til at disse forskerne vektlegger betydningen av humor i møte med krisesituasjoner, henger sammen med latterens egenskap av rent fysisk å produsere endorfiner. Frigjøringen av endorfiner gir pasientene mindre stressfølelse, mer energi og også økt konsentrasjonsevne (Garrick, 2006, s. 172).

Tidligere forskning

I tidligere forskning på nordiske begravelsestaler har temaet humor fått begrenset oppmerksomhet (Aggedal, 2003; Bidstrup mfl., 2006; Leer-Salvesen, 2011). Det fremkommer at morsomme historier om

avdøde fortelles i minneordene til enkelte prester, men at slike historier er mer fremtredende i ulike typer minnesamvær etter begravelsen. I Leer-Salvesens doktorgradsavhandling fra 2011, som inneholder en tematisk innholdsanalyse av minneord og andakter fra 51 begravelser i Den norske kirke, var humor som tema begrenset til en slik positiv omtale av avdøde, primært i minneordene. Flere prester gjenforteller i dette materialet humoristiske historier som på en godhjertet måte fremstiller avdøde i et skøyeraktig lys. Dette er historier fra barndommen, som at ei jente med fødselsdag 17. mai trodde at hele landet flagget for henne, og det er kjappe replikker som siteres i minneordene. Avhandlingen konkluderer: «Det synes ikke å være en motsetning, men snarere en sammenheng, mellom en dyp sorg hos de nærmeste pårørende og behovet for å fortelle muntre historier om avdøde» (Leer-Salvesen, 2010, s. 96). Følgende sitat fra minneordet om en kvinne i tjuårene som døde brått og uventet, er således illustrerende:

Etter hvert som Julie nærmet seg 18-årsdagen, hørte jo øvelseskjøring med. Og det var en gripende opplevelse for dere. Jeg skjønnte at den rolige starten på pareringsplassen endte langt opp i skråningen på vei inn på idrettsarenaen, med Julies trillende latter når det endelig stoppet. (Leer-Salvesen, 2011, s. 96)

Denne type morsomme historier og mild humor tolkes som en form for «løft» prestene foretar i møte med vanskelige temaer. På lignende måte omtales aldri krevende sykdomsforløp, livskriser eller negative karaktertrekk ved avdøde uten at presten samtidig løfter frem noe positivt ved personen eller situasjonen. Disse ulike «løftene» tolker jeg som et virkemiddel prestene benytter for å kunne omtale vanskelige temaer eller tale åpent om et sammensatt liv (Leer-Salvesen, 2013, s. 45).

Det er et sentralt spørsmål om en slik bruk av humor gjenfinnes i denne undersøkelsens materiale – som består av 110 manuskript fra presters forkynnelse ved gravferd som er publisert på facebookside «Det norske Prekeskap».² I tillegg kontaktet jeg våren 2018 50 tilfeldig utvalgte prester

2 Prekeskapet er en lukket facebookside med 2481 medlemmer pr. 16. juni 2018. Siden er administrert av prestene Sjur Atle Furali, Harald Hauge og Aud Irene Svartasmo. Medlemmene er prester, i all hovedsak fra Den norske kirke, samt enkelte teologer utenfor aktiv prestatjeneste. Fokuset i gruppen er prekenarbeid (homiletikk), og medlemmene legger ut egne prekenes

fra Oslo og Agder og Telemark bispedømme og bad dem om manuskripter³ fra begravelser der de selv mente at de hadde benyttet humor som et virkemiddel i minneordene eller andakten. Responsen var på marginale 8 prosent. I tillegg til prioritering av arbeidsoppgaver i en hektisk hverdag, kan denne svarprosenten tyde på to ting. For det første at få prester i utvalget anser at de benytter humor som virkemiddel i begravelser, og for det andre at prester vegrer seg for at humoren de eventuelt benytter, blir gjenstand for forskning.

Latteren tematiseres, men vekkes ikke

De 110 andaktene i Det norske prekeskap er ikke et representativt utvalg for prester i Den norske kirke, men en samling av andakter som prester av ulike grunner ønsker å dele med sine kollegaer. Det er likevel interessant at 33 prosent av manuskriptene inneholder en henvisning til glede, latter og smil. Henvisningene brukes ofte for å si noe om avdødes personlighet, og følgende sitat er således illustrerende.

På en dag som denne husker vi på de mange gode minnene. Latteren og det gode humøret til Mona⁴.

Det er grunn til å tro at sitatet vekket humoristiske minner hos flere i forsamlingen. Jeg vil likevel hevde at sitatet ikke er eksplisitt humoristisk i seg selv, da det ikke spiller på etablerte strategier i ulike humorsjangre. Sitatet faller ikke inn under de tre klassiske perspektivene på humor kjent som overlegenhetsteorien, ventilteorien og inkongruensteorien (Vivona, 2018, s. 2–3). Det faller heller ikke inn under den åpne og enkle definisjonen til McGhee: «Humor er de forhold ved en situasjon som får

som følger tekststrekken for Den norske kirke samt vigself- og gravtaler. Siden stoffet allerede er tilgjengelig for snaue 2500 personer, regner jeg materialet som åpent tilgjengelig. Jeg har imidlertid kontaktet prester (og fått godkjent bruken) der sitatene omhandler ung eller vond og brå død.

3 De talene som ble sendt inn av prester etter denne forespørselen, er også med i undersøkelsen. Det er tre taler i tillegg til en som allerede var publisert på Prekeskapet. De tre førstnevnte talene er holdt utenfor når det henvises til statistikk for talene publisert på Prekeskapet.

4 Navnene i undersøkelsen er fiktive av anonymitetshensyn.

oss til å le».⁵ Enkelt formulert vil jeg påstå at sitatet fra andakten tematiserer latteren uten å vekke den. Dette er et gjennomgående trekk ved den store overvekten av materialet. Det refereres relativt ofte til latter, glede og humor, men en eksplisitt bruk av humor som litterært virkemiddel i omtalen av avdøde er lite utbredt.

I enda mindre grad benyttes humor som et virkemiddel i fremstillingen av ulike gudsbilder. Noen prester fremhever kontrastene i et menneskeliv ved å tegne bildet av en omsorgsfull Gud som er med mennesket i glede og sorg. En prest formulerer seg slik:

Gud som ler sammen med oss når vi ler og gleder oss og har det godt, og om en Gud som gråter sammen med oss når vi har det vondt.

Også i møte med dette sitatet er det min tolkning at presten refererer til en Gud som «er med oss» i latteren og gleden, men at hun ikke benytter humor som et litterært virkemiddel for å formidle et gudsbilde til forsamlingen. Igjen er det slik at latteren tematiseres, men den vekkes ikke.

Boblende humor i et hav av alvor

Det gjennomgående funnet i materialet er således at humor er et lite utbredt virkemiddel i andakten, samtidig som 33 prosent av manuskriptene på ulike måter løfter frem verdien av humor, glede og latter. Det finnes likevel noen andakter der humor fremstår som et sentralt tema. I disse andaktene er det også det jeg tolker som en eksplisitt bruk av humor som litterært virkemiddel. En andakt starter slik:

Humor er en gave fra Gud. Og etter å ha møtt dere i familien opplever jeg at humor og varme også tåler å møte død og savn. (...) God humor har alltid en bunn av alvor i seg. For, som den kjente og kjære Arthur Arntzen, bedre kjent som Oluf, skriver i sin bok *Det latterlige alvoret*: 'I motsetning til alvoret skaper humoren håp og tro. Gråten *skaper* ingenting' Humor kan skape håp og tro – det er sterkt! Og her i kirken, her snakker vi jo så mye om både håp og om

5 Oversettelse fra McGhee, 1979, s. 6: «Humor is also defined as those attributes of an event that make us laugh; namely, attributes that lead us to perceive the event as ludicrous or humorous.»

tro, men som regel med gravalvorlige miner. Takk Gud for kirkekaffen, har jeg tenkt mange ganger etter å ha kjent alvoret tyngte på prekestolen ... For over en kaffekopp sitter både latter og tårer løst, og praten om livets mangfoldige sider kan få rom.

Denne innledningen kan leses som en teologisk begrunnelse for at humor er en sentral gave fra Gud, fordi det påstås at humor kan skape håp og tro. Presten skriver videre at praten om «livets mangfoldige sider» blir lettere der latteren så vel som tårene sitter løst. Ved å vektlegge humoren refererer presten tilbake til humoristiske fortellinger fra minneordene, men samtidig benyttes humor for å si noe om Gud:

Det første jeg tenkte på var om det går an å snakke om humor i en begravelse. Og så måtte jeg jo spørre meg: Har *Gud* humor? (...) Gud ga oss menneskene humoren i gave, for å takle både liv og død, det er jeg overbevist om. Og så tenker jeg: Når vi klarer å le i denne tårenes dal som livet og tilværelsen så mange ganger kan være, hvor mye mer skal vi ikke glede oss når vi kommer hjem til vår Herre, som tar imot oss på den andre siden av dødens port – som den gode husverten – som sier til oss: Her er rom til deg. La oss ta oss en kopp kaffe og prate litt skit. Få høre nå: Hvordan var det egentlig det der livet?

Min tolkning er at presten i dette sitatet refererer til at humor er viktig for menneskene, på lignende måte som sitatene ovenfor, men at presten i tillegg benytter humor som et litterært virkemiddel i sin forkynnelse av et spesielt gudsbilde. Den humoristiske vendingen kommer til slutt i sitatet som baserer seg på bibelske forestillinger om livet etter døden, der ett fremtredende bilde er «å sitte til bords med Gud» (Matteus 8:11, Lukas 13:29, Lukas 15:15). Gud fremstilles her som en husvert som vil «prate litt skit» og spør: «Hvordan var egentlig det der livet?»

Det som har potensial til «å få oss til å le» i dette sitatet, er det inkongruente, uoverensstemmelsen mellom den høytidelige situasjon og den uformelle fremstillingen av Gud. Brian Vivona definerer inkongruensteorien på denne måten: «Incongruity comes from the juxtaposition of the expected versus the unexpected that is common in many jokes. (...) [T]he joke tells flips the expectation and provides an unexpected punch line» (Vivona, 201, s. 2). Bildet av en Gud «som vil prate skit» må sies å være

overraskende i presters forkynnelse generelt, og svært overraskende i en begravelleskontekst.

Det er nærliggende å lese sitatet i lys av ventilteorien i tillegg til inkongruensteorien. I den grad forsamlingen fant sitatet humoristisk, har det potensial til å frigjøre spenninger og nervøsitet i rommet. Humoren har ifølge denne teorien potensial til å få forsamlingen til å slappe av tross krevende situasjoner som begravelser er et eksempel på: «For some people laughter has a cathartic effect; as such, examples of tension relief humor can be found in funerals and other somber events» (Vivona, 2013, s. 3).

En annen andakt starter slik:

En liten gutt var på besøk hos sin bestefar. Han hadde kommet på sykehjemmet. Etter et langt liv med krevende fysisk arbeid var ikke kroppen lenger sterk og rask. Det ble mest til at han lå i senga. Den lille gutten la hånda si i bestefarens hånd og spurte: 'Er det noe du ønsker deg bestefar?' 'Havet', sa bestefaren. 'Jeg skulle ønske jeg kunne få se havet.' Neste gang den lille gutten var på besøk, kom han med et syltetøy glass med havvann og et par skjell og en liten sjøstjerne oppi. 'Her bestefar, her har du havet.' Historien er søt, litt rørende. Og den er en liknelse. Den er en liknelse på Gud.

Andakten fortsetter med å sammenligne Gud med havet, men det interessante for oss er at andakten starter med en fortelling med en humoristisk vending. Presten tolker selv historien som «søt», men det er like fullt en overraskende vending som kan skape smil i forsamlingen. Også dette sitatet spiller på en inkongruens, men det gir samtidig mening å tolke historien i lys av ventilteorien. Det humoristiske virkemiddelet benyttes for å si noe om Gud, i denne sammenheng at Gud angivelig er mektig, skjønn og dybdefull som havet.

I forbindelse med dødsfallet til et lite barn⁶ fortalte presten følgende historie:

Du var ikke bittelille Alexander lenge. Du ble raskt en kjempe! Pappa begynte å kalle deg for Alexander den store. På sykehuset forventet du kongelig behandling, og protesterte høylytt når du var uenig. (...) Vi vil huske deg for beundringen du skapte, for tårene og latteren du fremkalte. For smilene dine.

6 Navnet er omskrevet, men også i originalen er det et ordspill med barnets navn.

Vi har sett i tidligere forskning at humoristiske historier ofte trekkes frem i forbindelse med vond og brå død, i dette tilfellet gjelder det også i møte med barnedødsfall. Sitatet tegner trolig et gjenkjennelig bilde av barnet samtidig som ordspillet med navnet og den kongelige behandlingen er et humoristisk virkemiddel som kan ha frembrakt smil i forsamlingen. Det gir mest mening å tolke sitatet i lys av ventiltorien, og denne humoren står side om side med alvor, sorgen og smerten som preger med en slik begravelse.

En annen prest forteller en italiensk historie i andakten:

Det er en gammel italiensk historie som heter Guds gjøgler. En gjøgler som het Giovanni kom her i en samtale med to munk. Mens de tre satt og spiste, fortalte munkene at de gikk fra by til by, tigget den maten de trengte og fortalte om gleden i Gud. Munkene sa til Giovanni at 'Bror Frans, som har stiftet munkeordenen vår og kalt oss for småbrødre, sier at alt synger om Guds storhet. Slike kunststykker du gjør, forteller også om Gud.' Giovanni svarte: 'Men jeg gjør kunstene mine bare for å få folk til å le og klappe i hendene.' 'Det går ut på ett', sa munkene. 'Du ærer Gud hvis du gjør en annen glad.'

Det sitatet faller ikke inn under en streng definisjon av humor, det er i større grad hva jeg definerer som tematisering av humorens betydning. Det som imidlertid er tilfellet, er at gjøglerens kunster tolkes i sammenheng med det er å ære Gud. I dette tilfellet benytter presten fortellingen både for å hedre noen karaktertrekk ved avdøde og å tegne bilde av Gud som gledens Gud.

En prest, som har sendt både minneord om avdøde og den påfølgende andakten,⁷ viser tydelig hvordan humoren går som en rød tråd i begravelsen. I omtalen av en kvinne som ble over 90 år, skriver presten:

Hun var en positiv person og hun hadde den unike egenskapen at hun lo av så å si alt. Hun lo av at hun på grunn av krystallsyke sjanglet rundt på gulvet som om hun skulle være full, av ting som gikk galt og av vonde ting hun opplevde. Og nå i det siste av at hun skulle dø og bli brent eller skulle ned i den fæle jorda.

7 Dette tilfellet er ett av to tilfeller der prestene jeg henvendte meg til i Oslo og Agder og Telemark bispedømme oversendte manuskripter som ikke allerede var tilgjengelige på facebook-siden «Det norske Prekeskapet».

I dette sitatet vektlegges det humoristiske ved at avdødes sykdom kunne forveksles med det å være ruspåvirket. I en begravelseskontekst kan en argumentere for at betoningen av en slik forveksling i seg selv er et overraskende motiv, slik at sitatet faller inn under inkongruensteorien. Humoren blir benyttet som en inngang til å betone vonde deler av avdødes liv. I selve andakten tar presten opp humor som et eget tema:

Kanskje er humor også sånn en ting [som bærer livet vårt]? Som kan være trassig og le av det som er vondt. Som gjør at vi kan ha det godt, midt oppi alt det livet vårt er. (...) Vi kan ikke vite hva som skjer når vi dør. Men vi kan få tro at denne kjærligheten fortsatt er sterk nok til å bære oss. At den tar oss med til gudsríkets fest. Der alt er godt og det ikke skulle forundre meg om det var mye latter og glede.

Også i dette sitatet er det en sammenheng mellom humoren og alvoret. Mer presist vil jeg påstå at humoren benyttes som en inngang til å tale «om det som er vondt» i livet I tillegg tegner presten et bilde av latter i «gudsríkets fest». Dette er ett av flere tilfeller der humoren knyttes opp mot håpet om et kommende gudsríke.

I en annen andakt står det:

Dere, Truls og Frederik, fortalte om humoren til deres mor. Den humoren som hjalp henne i vanskelige tider og holdt henne oppe helt til det siste: På sykehuset sa svigerdatter Karianne til henne: 'Jeg synes du ser så tankefull ut'. Hvorpå Amalie svarte: 'Jeg er ikke tankefull, jeg bare promptet'. Jeg tenker at det er noen slike helt basiske ting som holder oss oppe: Godhet, trassig humor, noen som hjelper. Og at det under alle disse bærende tingene ligger kjærlighet.

Denne presten forteller en humoristisk historie om avdøde for å forkynne budskapet om at kjærligheten «holder oss oppe» med trassig humor. I materialet er dette det tydeligste eksempelet på at det som på en måte fremstår som en enkel vits, brukes direkte i forkynnelsen. Vitsen spiller på en forventning om at den døende skal være tankefull, og det overraskende elementet er den raske replikken hun gir sin svigerdatter som muligens forberedte seg på en eksistensiell samtale. I den forstand faller sitatet inn under inkongruensteorien, samtidig som det gir mening å analysere

vitsen i lys av ventilteorien. Også i dette sitatet kommer den humoristiske vendingen i en sammenheng der «vanskelige tider» ble tematisert.

Begravelser: humorens grense eller mulighet?

Prekenmanuskriptene som er gjenstand for analyse i denne undersøkelsen, er publisert av prestene selv på nettsiden Det norske prekeskap. De prestene som velger å legge ut sine manuskript på denne måten, er ikke representative for Den norske kirkes prester generelt. Det er likevel noen klare funn i materialet som kan være med å belyse hvordan prester benytter eller ikke benytter humor i begravelser.

Det klareste funnet er at mens en tredel av manuskriptene refererer til humor i vid forstand, inkludert formuleringer om latter og smil, er det ifølge min analyse kun 5 av 110 (4.5 %) manuskripter som gjør eksplisitt bruk av humor som et litterært virkemiddel i forkynnelsen. Det kan selvsagt tenkes at prester benyttet humor som virkemiddel i den faktiske forkynnelsen selv om det ikke finnes spor av dette i manuskriptene. Humor er kontekstavhengig og kan «skje i rommet» uten at det er forberedt. Dessuten benytter trolig flere prester humor i minneordene enn i begravelsesandakten. Likevel gir disse funnene grunn til å anta at en klar overvekt av prester i Den norske kirke vegrer seg mot å benytte humor i forkynnelsen i møte med pårørende som har mistet en av sine. Denne antakelsen blir forsterket av den svake svarprosenten (8 %) fra de 50 prestene som ble bedt om å oversende manuskript fra begravelser. Svarprosenten kan tyde på at prestene i liten grad benytter humor i andaktene.

Humor som aktiv ressurs ved vond og brå død

Denne vegringen synes imidlertid ikke å skyldes alvorlighetsgraden på selve dødsfallet. Med det mener jeg at det både i doktorgradsavhandlingen min og i denne undersøkelsen er eksempler på at humor benyttes som strategi i møte med vond og brå død. Nettopp i disse tilfellene forsøker prestene å «løfte situasjonen» med humor (Leer-Salvesen, 2011, s. 105, 2013, s. 45). At humor brukes aktivt og anerkjennes som en sentral ressurs i møte med særlige kriser, finner vi igjen i de ovenfor nevnte

arbeidene med Holocaust og personer rammet av tragedier og andre særlig smertefulle hendelser (Garrick 2006; Lipman 1991). Det paradoksale blir da at en lar være å benytte humor i forbindelse med såkalt «normale dødsfall», muligens i et forsøk på ikke å støte tilhørere, mens prester faktisk benytter humor som en aktiv ressurs i møte med vond og brå død.

Også der det ikke fremkommer at dødsfallet var spesielt uventet eller smertefullt, er det en nær sammenheng mellom humor og tematiseringen av vonde eller utfordrende deler av avdødes liv. I materialet er det alltid slik at der humor benyttes om avdøde, tematiseres ulike former for utfordringer i nær sammenheng.

Jeg finner ingen eksempler på overlegenhetsteorien med fokus på en skjevhet i maktfordeling mellom den som bruker humor og de personene humoren rettes mot. «Superiority or hostility humor is linked to a sense of superiority coming from the disparagement of another group or individual» (Vivona, 2013, s. 3). Dette er ikke overraskende gitt konteksten, all den tid en slik humor står i fare for å skape avstand eller øke konfliktnivået mellom ulike grupper eller individer. Det er videre min tolkning at prestene som benytter humor eksplisitt i forkynnelsen, i hovedsak gjenforteller historier om avdøde som de har hørt av nære pårørende, sannsynligvis i den foregående sørgesamtalen.⁸ Nære pårørende smiler således av historier de selv har et eierforhold til. Denne dynamikken, som er gjenkjennelig for store deler av presters minneord,⁹ er vesentlig for å forstå hvem som «eier humoren». Jeg finner ikke eksempler på at prester benytter humor som faller inn under overlegenhetsteorien, men heller ikke at prester forteller tilfeldige vitser for å muntre forsamlingen. Det er de pårørende som «eier humoren», og prestene som «låner» og videreformidler historiene i begravelsen. Innledningsvis så vi at nordmenn mener at det er uhørt å vitse om Holocaust, mens ofrene selv vitset om den systematiske utryddelsen. En del av forklaringen på dette fenomenet

8 Unntaket er humoren som benyttes for å forkynne lyse, håpefulle gudsbilder.

9 Her er det et poeng at det er glidende overganger mellom de to talene, minneord og andakter, i begravelser – i den betydning at andakten enten starter der minneordet slutter, eller stadig viser tilbake til historier og momenter fra minneordene. Se Leer-Salvesen, 2011, s. 119.

er at ofrene selv «eide humoren» under Holocaust. Det er store forskjeller på å le med og å le av.

Fellesskapsbyggende humor

Den humoren som benyttes i begravelsene, har ovenfor blitt tolket i lys av inkongruensteorien og ventiltorien. I den grad det empiriske materialet er representativt for en større gruppe, er det således humor som en kombinasjon av disse to teoriene som benyttes i presters forkynnelse ved gravferd. Denne formen for humor faller inn under hva Brian Vivona og Rod A. Martin definerer som «Affilative humor». Ett sentralt moment er at denne type humor fortelles for å bygge sosialt samhold i motsetning til «aggressive humor», som benyttes for å kritisere eller heve seg over andre (Vivona, 2013, s. 3).

Denne bruken av humor kan tolkes i lys av riteteorien som følger i tradisjonen etter den franske etnologen og folkloristen Arnold van Genneps klassiske verk *Les rites de passage* (1909). Her presenteres tre ulike stadier som (blant andre) pårørende etter et dødsfall går igjennom: separasjonsfasen, liminalfasen og inkorporasjonsfasen. Med det eksempel at en kvinne mister sin ektefelle, vil separasjonsfasen innbefatte den første tiden etter dødsfallet der kvinnen nettopp mister sin status som ektefelle, og inkorporasjonsfasen vil innbefatte at kvinnen vender tilbake til samfunnet med sin nye status som enke. Mellom disse fasene finnes liminalfasen, som enkelt formulert kan defineres som en «hverken–eller-fase». Denne fasen kan forstås som en krisesituasjon der nære pårørende ennå ikke er reintegrert i samfunnet. Krisen gjelder for enkeltindividet, kvinnen i eksempelet er i en forstand «hverken kone eller enke» i liminalfasen. Men det er også en kollektiv krise siden de pårørende som gruppe ennå ikke har definert sine nye roller og dynamikk i fellesskapet.

Den norske kirkes ordning for gravferd skal normalt finne sted innen åtte virkedager etter et dødsfall, et tidsrom der de pårørende ifølge van Gennep vil befinne seg i liminalfasen. Og det er nettopp inn i denne situasjonen at humor er ett av virkemidlene som kan benyttes i et forsøk på å bygge samhold i en gruppe som går igjennom det riteteorien definerer som en flytende krisesituasjon. Av den grunn kan en argumentere

for at prester vegrer seg mot å benytte humor som virkemiddel overfor en tilhørergruppe som nettopp kan ha behov for «latterens samlende kraft». Jeg vil derfor hevde at flere prester med fordel kunne ha forsøkt å «skape smil» i forsamlingen istedenfor å «tematisere latteren». Med et utvidet ritebegrep som ikke ser begravelsen som en isolert handling, men også innbefatter ulike former for minnesamvær, er humoren langt mer utbredt. Det virker imidlertid som en av «humorens grenser», som denne boka etterspør, for prester som forretter gravferder i Den norske kirke enten går ved kirkedøra eller ved fremføringen av begravelsesandakten.

To positive effekter av humor i begravelsessammenhenger

Hvis prester i større grad åpner for en ikke-aggressiv humor som søker å bygge fellesskap, og som faller inn under en kombinasjon av inkongruensteorien og ventilasjonsteorien, vil jeg argumentere for at det kan komme to positive effekter ut av denne kommunikasjonsstrategien i forkynnelsen ved gravferd.

For det første vil en slik kontekstsensitiv bruk av humor som virkemiddel ha en positiv effekt på de sørgende. Humoren vil ha mulighet til å styrke samholdet tross krisen de sørgende gjennomgår i kraft av å ha mistet en av sine nærmeste, og latteren vil produsere endorfiner og være en ventil der de pårørende har mulighet til å slappe av (Garrick, 2006, s. 172). Dette vil i visse tilfeller kunne øke muligheten for at de pårørende er mentalt til stede og tar inn over seg mangfoldet av følelser som kan komme til uttrykk i en begravelse.

I undersøkelsen finnes det en sammenheng mellom bruk av humor og tematisering av både vond og brå død og sammensatte eller problematiske sider ved avdødes liv. Også i dette tilfellet har jeg vist at humoren fungerer som en ventil som ikke skygger for, men snarere legger til rette for et fokus på livets mangfoldighet. En debatt vedrørende begravelser dreier seg om hvorvidt presten «skjønmmaler» eller tegner et mer sannferdig bilde av avdødes liv i minneord og begravelsesandakter (Kvalshaug, 2012; Joswig, 2012; Leer-Salvesen, 2013; Gjersøe, 2013). I den grad en ønsker en mer sannferdig omtale av avdøde enn hva skjønmmalende

og panegyriske taler er uttrykk for, viser materialet at humor kan være et nyttig virkemiddel for å nå det målet. Det er altså slik at humor kan ha den funksjon at den ikke skygger for, men legger til rette for sorgen og alvorret. Det må dog understrekes at det her er tale om en ikke-aggressiv humor som gjenfinnes i materialet, og der de pårørende i de fleste tilfeller selv har formidlet stoffet til presten i sørgesamtalen. Prester kan selvsagt benytte andre former for humor, som for eksempel faller inn under overlegenhetsteorien, som vil stå i fare for nettopp å skygge for sorgen og avskjeden.

For det andre vil jeg hevde det også er spesifikt teologiske argumenter for å benytte humor som ikke faller inn under overlegenhetsteorien i begravelser. I materialet har jeg vist at prestene som benytter humor som et virkemiddel i forkynnelsen, benytter det for å formidle lyse gudsbilder som forkynner et håp for det hinsidige – der bildet med «å sitte til bords i gudsriket» er et gjennomgående tema. Vi har også sett at Tobin hevder at humor er et virkemiddel som kan hjelpe i overgangen fra frykt til håp i krisesituasjoner, og han får støtte fra flere psykologer (Snyder, 1994; Westburg, 1999). Konklusjonen er at personer som benytter humor, er mer håpefulle tross krevende livssituasjoner. I teologisk sammenheng blir det dermed forståelig at humoren og latteren kalles «hope's last weapon» (Cox, 1969). Humorens har en transcenderende virkning, den har krefter i seg som får mennesket til å se både seg selv og situasjonen de befinner seg i på nytt. Det er således en sammenheng mellom fremtiden og nåtiden som forener håpet¹⁰ og humoren. Av den grunn er det verdt å spørre om rett form for humor i begravelser kan hjelpe prester med å forkynne håp i møte med døden. Jeg vil hevde at de humoristiske situasjonene som knyttes til håpet om «å sitte til bords i Guds rike», kan tolkes i den retning. Likevel er det kun et lite mindretall av prestene som benytter humor i forkynnelsen. Ved ikke å benytte humor som et litterært virkemiddel unngår prestene de fallgruvne som følger utidig bruk av humor i begravelser. Denne undersøkelsen har argumentert for

10 Håpsteologen Jürgen Moltmann sier følgende om forholdet mellom nåtid og fortid: «Christianity is eschatology, is hope, forward looking and forward moving, and therefore also revolutionizing and transforming the present» (Moltmann, 1993, s. 16).

at prestene samtidig mister noen vesentlige ressurser i sitt arbeid med begravelsestaler.

Postludium: Døden, skal vi smile?

Sortkledde mennesker fyller langsomt rommet mens organisten spiller klassisk musikk, de skal ta avskjed med Frode Viken, kjent fra Namsosbandet DDE. Viken var angivelig kjent for sine sterke meninger, og prest Petter Normann Dille benyttet anledningen til å si:

Det var noen som sa til meg her om dagen at hvis du prøver å be til Gud i løpet av den uka her, så vil han være litt opptatt. For han har fått seg en ny diskusjonspartner.

Etter dette sitatet brøt forsamlingen ut i latter og applaus.¹¹ En direkte bruk av humor som spiller på en trolig både positiv og utfordrende side ved avdøde, og sitatet tegner et tydelig gudsbilde. Det er den Gud som ser enkeltmennesket og samtaler med det, som presten forkynner. Samtidig forkynnes et tydelig kristent fremtidshåp med referanser til billedspråket i Bibelen som vektlegger det «å sitte til bords med Herren». Den som hevder at humor er utilbørlig i begravelser, mister denne type ressurser både i gudsforkynnelsen og omtalen av avdøde.

Litteratur

- Aggedal, J.-O. (2003). *Griftetalet mellan trostolkning och livstydning*. Lund: Arcus förlag.
- Bidstrup, U. M., Nejsum, P. & Bjerregård, S. (2006). *I skal leve: nitten begravelsestaler og et efterord*. Fredriksberg: Aros Forlag.
- Booth-Butterfield, M., Wanzer, M. B., Weil, N. & Krezmien, E. (2014). Communication of humor during bereavement: intrapersonal and interpersonal emotion management strategies. *Communication Quarterly*, 01 September 2014, 62(4), 436–454.

11 Sitatet ble blant annet delt på facebooksidene til *Trønder-Avisa*, der det pr. 15. mai 2018 hadde blitt likt av 298 personer og ikke mislikte av noen. <https://www.facebook.com/tronderavisa/posts/10155576137258261>

- Cox, H. (1969). *Feast of Fools*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Den norske kirke. (2003). «Gravferd – alminnelige bestemmelser». Oslo: Verbum.
- Garrick, J. (2006). «The Humor of Trauma Survivors: Its Applications in a Therapeutic Milieu». *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 12(1–2), 169–182.
- Gjersøe, A. (2013, 1. februar). Nekrolog over Eva Haddeland. *Aftenposten*.
- Joswig, R. (2012, 13. november). Ja til ærlige minneord. *Vårt Land*.
- Kundera, M. (1994). *Forrådte testamenter [Les testaments trahis]*. Oversatt av Jensen, K. O. Oslo: Aventura Forlag A/S.
- Kvalshaug, V. (2012, 17. november). «Døden er et særtegn». *Aftenposten*.
- Leer-Salvesen, B. (2011). *Levende håp. En praktisk-teologisk analyse av 51 presters forkynnelse ved gravferd*. (Doktoravhandling). Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Leer-Salvesen, B. (2013). «Fra godt til sant? Presters omtale av avdøde i moderne minnetaler.» *Tidsskrift for Praktisk Teologi* 2.
- McGhee, P. (1979). *Humor: its origin and development*. San Francisco: W. H. Freeman.
- Moltmann, J. (1993). *Theology of hope. On the ground and the implications of a Christian eschatology*. Transl. Leitch, J. W. [Original: *Theologie der Hoffnung*, 1964. Transl. Kohl, M.]. Minneapolis: First fortress Press edition.
- Lipman, S. (1991). *Laughter in hell: The use of humor during the Holocaust*. New Jersey: Jason Aronson.
- Snyder. C. R. (1994). *The psychology of hope: you can get there from here*. New York: Free Press.
- Tobin, D. R. (1999). *Peaceful dying*. Reading, MA: Perseus books.
- Trønder-Avisa* 15. mai 2018. <https://www.facebook.com/tronderavisa/posts/10155576137258261>
- Vivona, B. D. (2013). Investigating Humor Within a Context of Death and Tragedy: The Narratives of Contrasting Realities. *The Quality Report* 18 (99), 1–22.
- Westburg, N. G. (1999). «Hope and Humor: Using the Hope Scale in Outcome Studies». *Psychological Report*, 84, 1014–1020.

Analysert materiale

- 110 manuskripter fra presters forkynnelse ved gravferd publisert på Facebook-siden «Det norske Prekeskap».
- Manuskripter fra tilfeldig utvalgte prester fra Oslo og Agder og Telemark bispedømme.